

Israel Finkelstein
Neil Asher Silberman
Objevování
Bible

Israel Finkelstein
Neil Asher Silberman

Objevování Bible

*Svatá Písma Izraele
ve světle moderní
archeologie*

VYŠEHRA D

Na přebalu:
Asyrský reliéf znázorňující
Sancheríbovo dobývání
města Lakíše
v roce 701 př. n. l.

© 2001 by Israel Finkelstein and Neil Asher Silberman.
Originally published by The Free Press, a division of Simon & Schuster, Inc.

Translation © Marie Čapková, 2007

ISBN 978-80-7021-869-3

OBSAH

ÚVODNÍ POZNÁMKA 11

PROLOG: ZA DNŮ KRÁLE JÓŠIJÁŠE 13

ÚVOD: ARCHEOLOGIE A BIBLE 16

Co je to Bible? (17) – Od Edenu po Sijón (19) – Kdo a kdy napsal Pentateuch? (21) – Dvě verze izraelských dějin (23) – Dějiny či fikce (24) – Vývoj v archeologii: od dokazování pravdivosti Bible k antropologii starověkého Izraele (29) – Nové pojetí biblické historie (31)

PRVNÍ ČÁST:

BIBLE JAKO HISTORICKÁ ZPRÁVA?

1. HLEDÁNÍ PRAOTCŮ 37

Příběh čtyř generací (37) – Neúspěšné hledání historického Abrahama (42) – Několik zřejmých anachronismů (45) – Živá mapa starověkého Předního východu (47) – Pouštní národy a východní říše (49) – Předurčení Judska (51) – Genesis jako úvod? (54)

2. VYŠEL IZRAEL Z EGYPTA? 55

Izrael v Egyptě: biblické vyprávění (55) – Egypt jako útočiště (58) – Vzestup a pád Hyksosů (60) – Rozpory v letopočtech a panovnících (61) – Byl hromadný exodus v době Ramesse II. vůbec možný? (63) – Neexistující poutníci (66) – Skok vpřed: znaky sedmého století př. n. l. (69) – Král Jóšijáš vyzývá nového faraona (72)

3. DOBYTÍ KENAANU 74

Jozuův bitevní plán (74) – Trochu jiný Kanaan (76) – V Jozuových stopách? (79) – Zazněly skutečně polnice? (82) – Svět Středozeří ve 13. století př. n. l. (83) – Krize v oblasti (86) – Vzpomínky získávají novou podobu (90) – Znovu sedmé století př. n. l. (91) – Nové dobývání země zaslíbené? (93)

4. KDO BYLI IZRAELCI? 95

Zdědění země zaslíbené (96) – Přistěhovalci z pouště? (98) – Vyhnání zemědělců? (100) – Náhlý archeologický průlom (101) – Život v horském pohraničí (103) – Nová vodítka k původu Izraelců (106) – Kenaanské skryté koloběhy (109) – V jakém smyslu byl Izrael jedinečný? (113) – Kniha Soudců a Judsko sedmého století př. n. l. (114)

5. VZPOMÍNKY NA ZLATÝ VĚK	117
Izraelská královská dynastie (118) – Existovali David a Šalomoun? (120)	
Nový pohled na Davidovo království? (122) – Hledání Jeruzaléma (124) – Kam až se David na svých válečných taženích dostal? (125) – Stáje, města a brány krále Šalomouna? (126) – Šalomounovy paláce (130) – Otázka datace (131)	
Davidův odkaz: z království doby železné se stal dynastický mýtus (133)	

DRUHÁ ČÁST: VZESTUP A PÁD STAROVĚKÉHO IZRAELE

6. JEDNA ZEMĚ, JEDEN NÁROD, JEDEN LID (ASI 930–720 PŘ. N. L.)	139
Příběh dvanácti kmenů a dvou království (140) – Nesprávný model vývoje (141)	
Tisíciletý zápas severu proti jihu (142) – Dva světy na vrchovině (144)	
Vznik států v biblickém světě (146) – Počátek izraelského věku (148) – Čtyři naplněná proroctví (150) – Varovný příběh (154)	

7. PRVNÍ IZRAELSKÉ KRÁLOVSTVÍ, NA KTERÉ SE ZAPOMNĚLO (ASI 884–842 PŘ. N. L.)	156
Vzestup a pád Omrího domu (157) – Územní a vojenský rozmach severního Izraele (161) – Paláce, stáje a města se sklady (165) – Zapomenutý zlatý věk izraelské historie (170) – Zapomenutá připomínka vlády Omríjovců? (174)	
V rozmanitosti je síla (175) – Omríjovci jako zcela záporné postavy? (177)	

8. VE STÍNU VELKÉ ŘÍŠE (ASI 842–720 PŘ. N. L.)	179
Nevěra, boží milost a definitivní pád Izraele (179) – Bližší pohled na pozdější historii Izraele (182) – Aram v Izraeli (183) – Asýrie se vrací (187) – Plody nového světového řádu (188) – Opět záhada megidských stáji (190) – První projevy nesouhlasu (194) – Izrael v posledním tažení (195) – Asyriizace severu (197) – Konec severního království (198) – Vysídlenci a ti, co zůstali (199)	
Osud izraelského království jako výstraha (201)	

TŘETÍ ČÁST: JUDSKO A VYTVÁŘENÍ BIBLICKÝCH DĚJIN

9. PROMĚNA JUDSKA (ASI 930–705 PŘ. N. L.)	207
Dobří a hříšní králové (208) – Skrytá tvář starověkého Judska (213) – Odlehlý městský stát kdesi v horách (214) – Tradiční judské náboženství (216)	
Náhly rozkvět Judska (218) – Zrod nového národního náboženství (221)	
Reformy krále Chizkijáše? (224)	

10. MEZI VÁLKOU A PŘEŽITÍM (705–639 PŘ. N. L.)	225
Velký zázrak a zpronevěra (226) – Přípravy na odpor proti světové moci (228) – Co se skutečně stalo? Aneb Sancheribova krutá odplata (232) – Odlišný biblický pohled (235) – Obnova Judska (236) – Arabské karavany a olivový olej (238) – Vrtkavé století (241) – Příběh se blíží svému vrcholu (243)	
11. VELKÁ REFORMA (639–586 PŘ. N. L.)	245
Nečekaný nález v Chrámu (246) – Co to byla „Kniha zákona“? (249) – Faraon na vzestupu a upadající říše (250) – Nové dobývání země zaslíbené (251) – Revoluce v zemi (253) – Archeologie a reformy krále Jóšijáše (255) – Kam až se rozšířila Jóšijášova revoluce? (256) – Zúčtování v Megidu (257) – Poslední králové z rodu Davidova (259)	
12. VYHNANSTVÍ A NÁVRAT (586 AŽ ASI 440 PŘ. N. L.)	263
Od zničení k obnově (263) – Od katastrofy k historickému revizionismu (267) – Ti, kdo zůstali (270) – Od králů ke kněžím (273) – Nová verze izraelské historie (275)	
EPILOG: BUDOUCNOST BIBLICKÉHO IZRAELE	278
PŘÍLOHA A: NĚKOLIK TEORIÍ O HISTORIČNOSTI DOBY PRAOTCŮ	281
Emorejská hypotéza (281) – Praotcové ve střední době bronzové (283) – Praotcové ve starší době železné (284)	
PŘÍLOHA B: HLEDÁNÍ HORY SÍNAJ	286
PŘÍLOHA C: DALŠÍ TEORIE IZRAELSKÉHO DOBYTÍ KENAANU	288
Pokojná infiltrace (288) – Vzpouza zemědělců (291)	
PŘÍLOHA D: PROČ JE TRADIČNÍ ARCHEOLOGICKÝ POHLED NA DAVIDOVU A ŠALOMOUNOVU DOBU CHYBNÝ	296
Davidova tažení – keramická fata morgana (296) – Znovu Megido: datace, keramika a architektonické slohy (297)	
PŘÍLOHA E: PÁTRÁNÍ PO ARCHEOLOGICKÝCH POZŮSTATCÍCH MENAŠEHO VLÁDY	300
PŘÍLOHA F: JAK VELKÉ BYLO JÓŠIJÁŠOVO KRÁLOVSTVÍ?	301
PŘÍLOHA G: HRANICE PROVINCE JEHUD	307
BIBLIOGRAFIE	309
JMENNÝ REJSTRÍK	324
VĚCNÝ A MÍSTNÍ REJSTRÍK	327

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Myšlenka napsat tuto knihu vznikla v devadesátých letech, když jsme se svými rodinami trávili poklidný víkend na pobřeží Maine. Debata o historické spolehlivosti Bible opět začala vzbuzovat značnou pozornost také v neakademických kruzích a my jsme si uvědomili, že je o tomto tématu zapotřebí vydat novou knihu s nejnovějšími poznatky, jež by byla určena pro běžného čtenáře. Naším cílem bylo vyložit (podle našeho názoru) přesvědčivé archeologické a historické důkazy, které na vzestup starověkého Izraele a vznik jeho svatých historických textů vrhají nové světlo.

Debata o tom, co archeologie v případě Bible dokazuje, během uplynulých let často přecházela v tvrdé půtky. V některých obdobích a na některých místech se dostala až na rovinu osobních útoků a obviňování ze skrytých politických motivů. Došlo skutečně k exodu? Dobyli Izraelci Kenaan? Vládli David a Šalomoun velké říši? Podobné otázky přitahovaly pozornost novinářů a komentátorů na celém světě. Veřejná diskuse o všech těchto otázkách se často dostávala z oblasti akademické archeologie a biblické kritiky na minové pole teologie a náboženské víry.

Navzdory vášním, které toto téma vzbuzuje, se domníváme, že z přehodnocení nálezů předešlých archeologických výzkumů a z poznatků získaných během současných archeologických výkopů je zřejmé, že vědci musí od nynějška na problematiku vzniku Bible a starověké izraelské společnosti nahlížet zcela novým způsobem. V následujících kapitolách předložíme archeologické nálezy, které náš názor potvrzují a které nám pomohou rekonstruovat zcela odlišnou historii starověkého Izraele. Je na čtenářích, aby posoudili, zda uváděné nálezy potvrzují rekonstrukci, kterou zde předkládáme.

Ohledně biblické chronologie, mnohdy nejisté, jsme dospěli k závěru, že pro nové archeologické poznatky je nejvhodnější jednotlivé datace kombinovat. Od počátku izraelského království po krále Achaba se řídíme datací, kterou stanovil Gershon Galil v *The Chronology of the Kings of Israel and Judah* (Leiden 1996). U pozdějších období vlád izraelských a judských králů se řídíme oddílem Mordecaie Cogana v *Anchor Bible Dictionary* (New York 1992). Stále zůstává samozřejmě mnoho nejasností, které se týkají přesných období vlád raných králů, pozdějších souvládí a rozporů v biblickém materiálu. Obecně se však domníváme, že tyto dvě datace jsou pro účely této obecné publikace vhodné.

Obnovený archeologický výzkum v Megidu, který vede telavivská univerzita ve spolupráci s Pensylvánskou státní univerzitou, nám přinesl jedinečnou příležitost promýšlet a diskutovat materiál obsažený v této knize s našimi kolegy. Především bychom chtěli poděkovat dalším vedoucím

expedice v Megidu, profesoru Davidu Ussishkinovi, Baruchu Halpernovi a všem ostatním členům týmu, kteří se během let výrazně podíleli na terénním výzkumu a na širší vědecké práci biblické archeologie.

Israel Finkelstein se věnoval výzkumu a počátečnímu sepisování této knihy na vědecké dovolené v Paříži, Neil Asher Silberman se tématem zabýval v New Havenu. Plodný a příjemný pobyt v Paříži pomohl zajistit kolega a přítel profesor Pierre de Miroschedji. Náš další dík patří knihovnám. Knihovny Institutu archeologie na telavivské univerzitě, Centra orientální archeologie na Sorboně, Oddělení semitských studií na Collège de France v Paříži a knihovny na univerzitě v Yale nám všechny poskytly vynikající podmínky pro výzkum při psaní této knihy.

Chceme velmi poděkovat paní Judith Dekelové z Institutu archeologie na telavivské univerzitě, která pro tuto knihu připravila mapky, diagramy a obrázky.

Profesoři Baruch Halpern, Nadav Naaman, Jack Sasson a David Ussishkin nám byli velmi nápomocni svými radami a vědomostmi. Nadav Naaman a Baruch Halpern nám v mnoha pozdních telefonických hovorech ochotně odpovídali na naše dotazy. Pomohli nám s řešením složité problematiky biblické redakce a biblické historie. Profesor Halpern rovněž přečetl první verze mnoha oddílů této knihy a diskutoval je s námi. Jsme těmto a dalším našim přátelům a kolegům, s kterými jsme svou knihu konzultovali, velmi vděční. Zároveň jsme si vědomi, že odpovědnost za konečný výsledek nese výhradně my sami.

Naše literární agentka Carol Mannová v New Yorku knihu provázela od původní myšlenky až k publikaci. Rovněž chceme poděkovat zástupci redaktora Danieli Freedbergovi z Free Press za jeho neúnavnou práci a neustálou pomoc v každé fázi vzniku knihy. Vydání této knihy od počátku neúnavně podporoval redaktor Bruce Nichols. Díky jeho vnímavým postřehům a redaktorským radám došlo k výraznému vylepšení našeho vznikajícího spisu.

Děkujeme také našim rodinám – Joëlle, Adarovi a Sarai Finkelsteinovým a Elleně a Maye Silbermanovým. Tato práce vznikla také díky jejich lásce, trpělivosti a ochotě vzdát se mnoha společných víkendových výletů a rodinných akcí, když jsme na této knize pracovali. Myšlenka napsat knihu o archeologii a Biblii vznikla v jejich společnosti. Zbývá nám jenom doufat, že výsledek našich snah jejich důvěru v nás a v tuto myšlenku nezklame.

PROLOG: ZA DNŮ KRÁLE JÓŠIJÁŠE

Je důležité si uvědomit, že svět, ve kterém Bible vznikala, nebyl bájnou říší velkých měst a ideálních hrdinů, ale malým, prostým královstvím, ve kterém lidé zápasili o svou budoucnost s obecně lidským strachem z války, chudoby, bezpráví, nemoci, hladomoru a sucha. Historické vyprávění, které Bible obsahuje (tedy Abrahamovo setkání s Bohem, jeho příchod do Kenanu, Mojžíšova záchrana dětí Izraele z otroctví a vzestup a pád izraelského a judského království) nebylo zázračným zjevením, ale jedinečným dílem lidské představitosti. Jak naznačují nedávné archeologické nálezy, první verze tohoto vyprávění vznikla během dvou či tří generací asi před 2600 lety. Zrodilo se v judském království, v řídkce osídleném kraji pastýřů a zemědělců. Judský král vládl z odlehleho královského města, které obyvatelé království krkolomně vystavěli v samém středu hornaté země na úzkém hřebeni mezi strmými, skalnatými roklemi.

Během několika výjimečných desetiletí duchovního kvasu a politické aktivity na sklonku 7. století př. n. l. se nečekaně spojili judští soudní úředníci, písaři, kněží, rolníci a proroci a vytvořili nové hnutí. Soustředili se kolem svatého Písma nesrovnatelných literárních a duchovních hodnot. Bylo to epické vyprávění, které sestávalo z velmi bohaté sbírky historických spisů, vzpomínek, legend, lidových vyprávění, anekdot, královské propagandy, proroctví a starověké poezie. Toto mistrovské literární dílo, zčásti původní, zčásti převzaté ze starších podání a pramenů, projde dalšími úpravami a nakonec se stane duchovní záštitou nejen pro potomky judského lidu, nýbrž i pro četná společenství na celém světě.

Historické jádro Bible se zrodilo ve shonu rušných jeruzalémských ulic, na dvoře královského paláce davidovské dynastie a v izraelském božím Chrámu. Na rozdíl od bezpočtu jiných svatyní Předního východu, ve kterých se v zájmu dobrých mezinárodních vztahů „ekumenicky“ uctívali bohové a náboženské symboly spojenců, si jeruzalémský Chrám stál skálopevně na svém. Jeruzalémští vůdci 7. století př. n. l., v čele s králem Jóšijášem (potomkem krále Davida z šestnácté generace) reagovali na rychlost a rozsah změn, které do Judska přicházely zvenčí tím, že jakékoli uctívání cizích bohů rezolutně odsoudili. Podle nich byla právě modloslužba pravou příčinou současných nezdarů Judska. Na venkově zahájili velkou kampaň za náboženskou očistu. Nařídili zničit venkovské svatyně a prohlásili je za zdroj zla. Od této chvíle se bohoslužba izraelského lidu měla konat pouze v jeruzalémském Chrámu, který se nacházel na vrcholku města a sestával z vnitřní

svatyně, oltáře a okolních nádvoří. S touto změnou se zrodil moderní monoteismus.¹ Ve stejné době výrazně vzrostly politické ambice judských vůdců. Jejich cílem bylo učinit z jeruzalémského Chrámu a královského paláce centrum rozsáhlého panizraelského království, a naplnit tak sen o legendárním spojeném Izraeli Davidově a Šalomounově.

Dnes nám asi připadá zvláštní, že se Jeruzalém stal centrem izraelského národa tak pozdě, a zároveň tak náhle. Biblický příběh má takovou moc, že celý svět byl přesvědčen, že Jeruzalém byl vždy jádrem zkušenosti celého Izraele a že Davidovi potomci byli vždy požehnáni zvláštní svatostí. Málokoho by napadlo pohlížet na davidovskou dynastii pouze jako na další vznešený klan, který v boji o udržení moci musel čelit vnitřním svárům a nepředvídatelným hrozbám zvenčí.

Jejich královské město by se modernímu pozorovateli zdálo velmi malé. Zastavěná plocha Jeruzaléma zabírala v 7. století př. n. l. jen 60 hektarů, což je asi polovina rozlohy současného jeruzalémského Starého Města. S obyvatelstvem čítajícím kolem 15 000 by toto město stěží budilo dojem něčeho většího než malého trhového městečka na Středním východě. Městečko obklopovaly hradby s branami a na západ a na jih od skromného královského paláce a chrámového komplexu se nacházely shluky bazarů a domů. Přesto však Jeruzalém nebyl do té doby nikdy tak veliký. V 7. století př. n. l. počet obyvatel nebývale vzrostl, setkali bychom se zde s královskými úředníky, kněžstvem, proroky, uprchlíky a vysídlenými rolníky. Jen málo měst si v jakékoli historické době tak silně uvědomovalo své dějiny, identitu, poslání a přímý vztah s Bohem.

Toto nové chápání starověkého Jeruzaléma a historických okolností, které vedly ke zrodu Bible, je do velké míry dílem nedávných archeologických zjištění. Archeologické nálezy způsobily v bádání o raném Izraeli převrat a uvedly v pochybnost historický základ tak známých biblických příběhů jako je putování praotců, útěk z Egypta a dobytí Kenaanu, a dokonce zpochybnily i slavnou Davidovu a Šalomounovu říši.

¹ Izraelským „monoteismem“ máme na mysli uctívání jednoho boha na jednom místě, jak to nařizuje Bible. Oním místem se míní jeruzalémský Chrám, který byl prostoupen zvláštní svatostí. Moderní odborná literatura rozlišila široké spektrum způsobů uctívání, ve kterých je jeden bůh hlavní, ne však jediný (tzn. doprovázejí ho druhotní bůžci a různé božské bytosti). Jsme si vědomi, že během pozdního královského období a dlouhou dobu poté se vedle boha Izraele běžně uctívali boží služebníci a jiné nebeské bytosti. Domníváme se však, že zásadní posun směrem k monoteismu se uskutečnil za časů krále Jóšijáše, s přijetím deuteronomistických představ.

Cílem této knihy je vyprávět příběh starověkého Izraele² a zrodu jeho svatých Písem z nového, archeologického pohledu. Pokusíme se oddělit historii od legendy. Poznatky z nedávných objevů nám pomohou nově rekonstruovat historii starověkého Izraele. Uvidíme, že některé z nejznámějších událostí a osobností zmiňovaných v Bibli měly značně jinou roli, než na jakou jsme byli zvyklí. Naším hlavním úmyslem však není pouhá dekonstrukce. Chceme se také podělit o nejnovější archeologické názory (mimo akademické kruhy stále ještě povětšinou neznámé) nejen na to, *kdy*, nýbrž také *proč* byla Bible napsána a proč ani dnes nepřestává mít obrovský vliv.

² V této knize používáme jméno „Izrael“ ve dvou odlišných a vzájemně se vylučujících významech: jako názvu pro severní království a jako kolektivního jména pro společenství všech Izraelců. Ve většině případů mluvíme o severním království jako o „izraelském království“ a o širším společenství jako o „starověkém Izraeli“ nebo jako o „národu izraelském“.

ÚVOD: ARCHEOLOGIE A BIBLE

Náš výklad o tom, jak a proč Bible vznikla a jak to souvisí s jedinečnou historií izraelského národa, je úzce propojen s fascinujícím vývojem moderního vědeckého bádání. Vědci se zaměřili na malou zemi, která ze dvou stran hraničila s pouští a z jedné strany se Středomořím mořem. Po tisíci lety ji sužovala sucha a téměř nepřetržitě válčení. Její města (a obyvatelstvo) byla v porovnání s městy a obyvatelstvem sousední egyptské a mezopotamské říše nepatrné. Také její hmotná kultura byla v porovnání s nádherou a bohatstvím jejich hmotné kultury chudá. A přesto tato země zrodila mistrovské literární dílo, které má jako svaté Písmo i jako dějiny na světovou civilizaci obrovský vliv.

Více než dvě stě let podrobného studia hebrejských textů Bible a stále rozsáhlejší archeologické výzkumy ve všech zemích mezi řekami Nílem, Tigrisem a Eufratem nám umožnily začít chápat kdy, proč a jak Bible vznikla. Podrobná analýza jazyka a charakteristických literárních žánrů Bible vedla vědce k odhalení ústních a písemných pramenů, ze kterých současné biblické texty vycházejí. Archeologie zase zprostředkovala neuvěřitelné, téměř encyklopedické znalosti o staletích, během kterých postupně krystalizovaly zvyky starověkého Izraele. V současné době tak máme velké množství poznatků o materiálních podmínkách, jazycích, společnostech a historickém vývoji v období asi 600 let, od roku 1000 do roku 400 př. n. l. Největším přínosem textových poznatků a archeologických zjištění je, že nám pomáhají odlišit moc a poezii biblického vyprávění od všednějších událostí a procesů starověké historie na Předním východě.

Ještě nikdy od dob starověku nebyl svět Bible tak přístupný a tak důkladně prozkoumaný jako dnes. Díky archeologickým výzkumům dnes víme, jaké plodiny Izraelci a jejich sousedé pěstovali, co jedli, jak stavěli svá města a s kým obchodovali. Lokalizovala se a odkryla řada měst zmiňovaných v Bibli. K datování a analýze civilizací starověkých Izraelců a jejich sousedů Pelištejců, Feničanů, Aramejců, Amónovců, Moábců a Edómců se použilo moderních metod archeologického výzkumu a široké škály laboratorních testů. V několika případech se našly nápisy a pečetidla, které možná mají přímou souvislost s osobami, o kterých se v Bibli píše. To však neznamená, že by archeologie prokázala, že všechny prvky biblického vyprávění jsou pravdivé. Zdaleka ne. Dnes je zřejmé, že se mnoho událostí biblické historie buď neodehrálo v dané době nebo se neodehrálo tak, jak se to v Bibli popisuje. Některé z neznámějších biblických událostí se nestaly nikdy.

Archeologie nám pomohla rekonstruovat historii *za* Bibli. Umožnila nám udělat si představu o významných králích a královstvích, i o způsobu života obyčejných lidí. Jak doložíme v následujících kapitolách, v současnosti lze dokázat kdy a kde bibličtí autoři poprvé sepsali (a z velké části vytvořili) rané knihy Bible a slavné příběhy rané izraelské historie. Vznikly v Jeruzalémě v 7. století př. n. l.

Co je to Bible?

Nejprve několik základních údajů. Když mluvíme o Bibli, máme tím v prvé řadě na mysli sbírku starověkých spisů, dlouho známou jako Starý zákon, kterou dnes vědci obvykle označují jako židovskou Bibli. Je to sbírka legend, zákonů, poezie, proroctví, filozofie a historie, napsaná téměř celá v hebrejštině, s několika oddíly v odlišném semitském dialektu, zvaném aramejščina (což byla po roce 600 př. n. l. jakási „lingua franca“ Středního východu). Skládá se z třiceti devíti knih, které se původně dělily podle předmětu či autora, nebo (v případě delších knih jako je 1. a 2. kniha Samuelova, 1. a 2. kniha Královská a 1. a 2. kniha Paralipomenon) podle standardní délky pergamenu nebo papyrového svitku. Židovská Bible je ústředním písmem judaismu, první částí křesťanského kánonu a prostřednictvím Koránu na ni a na její etické učení odkazuje islám. Obvykle se dělí na tři části (tabulka 1, str. 18).

Tóra – známá také jako pět knih Mojžíšových nebo Pentateuch (řecky „páter knih“) – obsahuje knihy Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium. Tyto knihy vyprávějí příběh izraelského lidu od stvoření světa. Pokračují obdobím potopy a praotců, útekem z Egypta, putováním po poušti a vydáním zákona na Sinaji. Tóra končí tím, že se Mojžíš loučí s izraelským lidem.

Další oddíl, Proroci, se dělí na dvě hlavní skupiny Písem. Přední proroci – Jozue, Soudců, 1. a 2. Samuelova a 1. a 2. Královská – vyprávějí příběh izraelského lidu od překročení řeky Jordán a dobytí Kenaanu. Pokračují líčením vzestupu a pádu izraelských království až po jejich porážku a exil u Asyřanů a Babylóňanů. Zadní proroci obsahují proroctví, sociální učení, trpká zatracení a mesianistická očekávání nestejnorodé skupiny Bohem inspirovaných jedinců. Pokrývají období asi tři sta padesát let, od poloviny 8. století do konce 5. století př. n. l.

Poslední část, Spisy, jsou sbírkou kázání, básní, modliteb, přísloví a žalmů, která pozoruhodně a působivě vyjadřuje zbožnost obyčejného Izraelce v obdobích radosti, zkoušek, bohoslužby a osobního zamyšlení. Ve většině případů je velmi těžké je spojit s nějakou konkrétní historickou událostí nebo

T Ó R A

Genesis Exodus
Leviticus Numeri
Deuteronomium

P R O R O C I

PŘEDNÍ PROROCI

Jozue Soudců
1. Samuelova 2. Samuelova
1. Královská 2. Královská

ZADNÍ PROROCI

Izajáš Jeremjáš Ezechiel
Ozeáš Jóel Ámos Abdijáš
Jonáš Micheáš Nahum Abakuk
Sofonjáš Ageus Zacharjáš Malachiáš

S P I S Y

POETICKÉ KNIHY

Žalmy Přísloví Jób

PĚT SVITKŮ

Píseň písní Rút Pláč
Kazatel Ester

PROROC T V Í

Daniel

HISTORIE

1. Paralipomenon 2. Paralipomenon
Ezdráš Nehemjáš

Tabulka 1: Knihy židovské Bible.

autorem. Jsou výsledkem nepřetržitého procesu sepisování, který trval celá staletí. Ačkoli nejranější materiál v této sbírce (v Žalmech a v Pláči) byl pravděpodobně shromážděn v pozdní královské době nebo brzy po zničení Jeruzaléma v roce 586 př. n. l., většina Spisů vznikla mnohem později, mezi 5. a 2. stoletím př. n. l., v perském a helénistickém období.

V této knize se zabýváme hlavními „historickými“ spisy Bible, tedy Tórou a předními proroky, které vyprávějí příběh izraelského lidu od jeho počátků až po zničení jeruzalémského Chrámu v roce 586 př. n. l. Sdělení těchto biblických knih srovnáme s množstvím archeologických dat, která v průběhu několika posledních desetiletí nashromáždili archeologové. Dojdeme k tomu, že mezi tím, co se v zemi Bible během biblického období *skutečně* stalo, a mezi dobře známými podrobnostmi spleťitého historického vyprávění, obsaženého v židovské Bibli, existují velmi zajímavé a nejednoduché souvislosti.

Od Edenu po Sijón

Jádrem židovské Bible je epický příběh, který líčí vznik izraelského lidu a jeho nepřetržitý vztah s Bohem. Na rozdíl od jiných starověkých bájesloví Blízkého východu, jakými jsou například egyptská vyprávění o Osiridovi, Isidě a Hórovi nebo mezopotamský epos o Gilgamešovi, je Bible pevně spjata s dějinami lidí. Je to vyprávění o Bohu, v němž jsou od počátku přítomni lidé. Na rozdíl od dějin a královských kronik jiných starověkých národů Předního východu se židovská Bible neomezuje na to, že by pouze oslavovala sílu tradice a panujících dynastií. Nejednoduchým avšak jasným způsobem podává vysvětlení, proč se dějiny izraelského lidu – a vlastně celého světa – odvíjely v závislosti na božích požadavcích a slíbech. Hlavním představitelem tohoto dramatu je izraelský národ. To, jak se chová a jak zachovává boží přikázání určuje směr, kterým se dějiny budou ubírat. To izraelský lid, a skrze něj všichni čtenáři Bible, určují osud světa.

Biblický příběh začíná v zahradě Eden, pokračuje příběhy Kaina a Ábela a Noemovou potopou, až se nakonec zaměří na příběh jediného rodu – rodu Abrahamova. Bůh Abrahama vyvolil, aby se stal otcem velkého národa a věrně zachovával boží přikázání. Odešel s rodinou ze svého původního domova v Mezopotámii do země kenaanské. Tam za svého dlouhého života putoval jako cizinec mezi usazeným obyvatelstvem. Se svou ženou Sárrou měl syna Izáka, který zdědil boží sliby nejprve dané Abrahamovi. Otcem dvanácti samostatných kmenů se stal praotec ze třetí generace, Izákův syn Jákob. Za svého pestrého a dramatického života putoval po celé zemi, měl

početnou rodinu a stavěl oltáře. Bojoval s andělem a přijal jméno Izrael („zápasil s Bohem“), pod kterým budou známi všichni jeho potomci. Bible vypráví, jak dvanáct Jákobových synů spolu vzájemně zápasilo, jak společně pracovali a nakonec odešli z vlasti, aby v době velkého hladu hledali útočiště v Egyptě. A praotec Jákob ve své poslední vůli a závěti vyhlásí, že kmen syna Judy jim všem bude vládnout (Genesis 49,8–10).

Velká sága se pak z rodinného dramatu mění na historickou podívanou. Bůh Izraele ukazuje svou děsivou moc, když zasahuje proti egyptskému faraonovi, nejmocnějšímu lidskému panovníku na zemi. Děti Izraele vyrostou ve velký národ, stanou se však otroky, opovrhovanou menšinou, která staví monumentální díla egyptského režimu. Bůh uskutečňuje svůj záměr dát se poznat světu tím, že si jako prostředníka vybere Mojžíše. Ten má usilovat o osvobození Izraelců, aby mohli začít plnit to, k čemu jsou předurčení. V snad nejdramatičtějším sledu událostí v literatuře západního světa, knihy Exodus, Leviticus a Numeri popisují, jak skrze znamení a zázraky Bůh Izraele vyvede děti Izraele z Egypta na poušť. Na Sínaji Bůh zjeví národu svou pravou totožnost jako JHVH (svaté jméno sestavené ze čtyř hebrejských písmen) a dá jim zákoník, podle kterého se bude řídit život společnosti i jednotlivců.

Posvátné podmínky izraelské smlouvy s Hospodinem, zapsané na kamenných deskách a uložené v arše úmluvy, se na pochodu do zaslíbené země stanou jejich svatou korouhví. V některých kulturách by zakládající mýtus skončil v tomto bodě – jako vyprávění o zázračném vzniku národa. Avšak Bible pokračuje a vypráví o dalších staletích dějin, která jsou plná triumfů, zázraků, nečekaných zvrátů i strádání celého národa. Po velkých úspěších – Izraelci dobudou Kanaan, král David vybuduje velkou říši, Šalomoun postaví jeruzalémský Chrám – následuje schizma, opakované návraty k modlářství a nakonec vyhnanství. Bible vypráví, jak deset severních kmenů, které se odmítly poddat davidovským králům v Jeruzalémě, záhy po Šalomounově smrti jednostranně vystoupí ze spojeného království. To vede k vytvoření dvou soupeřících království: izraelského království na severu a judského království na jihu.

Po dobu dalších dvou set let žil izraelský lid ve dvou oddělených královstvích a údajně stále znovu podléhal lákadlu cizích božstev. Všichni vůdci severního království se v Bibli popisují jako nenapravitelné hříšní. Někteří judští králové prý také zbloudili z cesty úplné oddanosti Bohu. Bůh však včas vyslal nájezdníky a utlačovatele, aby izraelský lid potrestal za jeho hříchy. Nejdřív izraelské království sužovali Aramejci ze Sýrie. Poté města severního království velmi zpustošila mocná asyrská říše a v roce 720 př. n. l. přinesla zkázu a vyhnanství značné části deseti kmenů. Judské králov-

ství sice existovalo o více než jedno století déle, jeho lid však nemohl odvrátit nevyhnutelný boží soud. V roce 586 př. n. l. zdecimovala vzrůstající krutá babylónská říše izraelskou zem a zapálila Jeruzalém i Chrám.

Touto velkou tragédií se biblické vyprávění odlišuje od obvyklého průběhu starověkých náboženských eposů v ještě jednom příznačném ohledu. V mnoha takových příbězích znamenala porážka boha protivníkovou armádou také konec jeho kultu. Avšak v Bibli se moc Boha Izraele po pádu Judska a izraelském vyhnanství chápe jako ještě *větší*. Ani zdání, že by byl ponížen zpusťšením Chrámu. Bůh Izraele byl vnímán jako božstvo nepřekonatelné síly. Vždyť on vlastně Asyřany a Babylóňany přiměl, aby, aniž by něco tušili, vykonali trest nad izraelským lidem pro jeho nevěrnost.

Po návratu některých Izraelců z vyhnanství do Jeruzaléma a po obnově Chrámu, Izrael už nebude královstvím, ale náboženským společenstvím, které se bude řídit božím zákonem a bude se snažit oddaně plnit obřady předepsané ve svatých Písmech. Další směřování izraelské historie nebude již určovat chování králů nebo vzestup a pád velkých říší, ale mnohem spíše svobodné rozhodnutí mužů a žen tato Bohem vyhlášená nařízení dodržovat či porušovat. Obrovská moc Bible spočívá právě v tomto neobvyklém důrazu na lidskou odpovědnost. Jiné starověké eposy časem vyvanou. Vliv biblického příběhu na západní civilizaci jenom poroste.

Kdo a kdy napsal Pentateuch?

Po staletí se čtenáři Bible domnívali, že Písmo svaté je jak božím zjevením, tak faktickou historií, sdělenou samým Bohem široké škále izraelských mudrců, proroků a kněží. Uznávané náboženské instance, jak židovské, tak křesťanské, pokládaly za samozřejmé, že pět knih Mojžíšových sepsal těsně před svou smrtí na hoře Nebó sám Mojžíš, jak se vypráví v knize Deuteronomium. Knihy Jozue, Soudců a knihy Samuelovy se všechny považovaly za svaté spisy napsané ctihodným prorokem Samuelem v Šílu a knihy Královské se pokládaly za dílo z pera proroka Jeremjáše. Podobně se král David považoval za autora Žalmů a král Šalomoun za autora Přísloví a Písně Písní. Avšak s rozbřeskem moderní doby v 17. století badatelé, kteří se věnovali podrobnému literárnímu a jazykovému rozboru Bible, zjistili, že to není tak jednoduché. Když se na text Písma svatého uplatnila moc logiky a rozumu, vyvolalo to některé velmi znepokojivé otázky o historické spolehlivosti Bible.

První otázkou bylo, zda autorem pěti knih Mojžíšových mohl být skutečně Mojžíš, když poslední kniha, Deuteronomium, detailně popisuje přesný čas a okolnosti Mojžíšovy vlastní smrti. Brzy vyvstaly další nesrov-

natelnosti. Biblický text byl plný literárních exkurzů, které vysvětlovaly starověká jména některých míst a často konstatovaly, že známky slavných biblických událostí jsou viditelné „dodnes“. Tyto faktory vedly některé badatele 17. století k přesvědčení, že přinejmenším prvních pět knih Bible upravili, rozšířili a přizdobili pozdější anonymní redaktoři a korektoři.

Koncem 18. století a ještě více ve století 19. začala řada pozorných badatelů pochybovat o tom, že by Mojžíš měl na sepsání Bible jakýkoli podíl. Postupně došli k názoru, že Bible je výhradně dílem pozdějších autorů. Tito badatelé poukazovali na rozdílné verze stejného příběhu *v rámci* knih Pentateuchu, a přišli s názorem, že biblický text je výsledkem několika rozzeznatelných rukopisů. Čteme-li například pozorně knihu Genesis, objevíme v ní dvě protichůdné verze stvoření (1,1–2,3 a 2,4–25), dva zcela odlišné rodokmeny Adamových potomků (4,17–26 a 5,1–28) a dva spojené a znovu uspořádané příběhy o potopě (6,5–9,17). Kromě toho jsou v Bibli, ve vyprávění o putování praotců, exodu z Egypta a vydání zákona, desítky dalších dvou a někdy i tři verze téže události.

Avšak v tomto zdánlivě chaotickém opakování byl patrný řád. Již v 19. století vědci konstatovali (jasně to vysvětlil americký badatel Richard Elliott Friedman ve své knize *Kdo napsal Bibli?*), že dvojí verze vyskytující se především v Genesi, Exodu a Numeri nebyly nahodilými variacemi nebo opisy stejných příběhů. Pokud šlo o terminologii a zeměpisnou orientaci, vyznačovaly se tyto verze jistými snadno rozpoznatelnými charakteristickými znaky. Nejnápadnější ovšem bylo, že se lišily v tom, jaké jméno používaly ve vyprávění pro Boha Izraele. Tak jedna skupina příběhů v historických knihách důsledně používala tetragrammaton – čtyřpísmenné jméno JHVH (podle většiny badatelů pravděpodobně vyslovované jako Jahve) – a ve svých různých popisech se nejvíc zabývala kmenem a územím Judy. Druhá skupina příběhů používala pro Boha jména *Elohim* nebo *El* a zajímala se především o kmeny a území na severu země – hlavně o Efraima, Manasese a Benjaminu. Postupem času začalo být jasné, že dvojí verze mají svůj základ ve dvou odlišných pramenech, sepsaných v jiné době a na jiných místech. Vědci pojmenovali první pramen Jahvista, „J“, a druhý pramen Elohistu „E“.

Odlíšná zeměpisná terminologie, náboženské symboly a různé role, které jednotlivé kmeny v těchto dvou pramenech hrály, vedly vědce k přesvědčení, že text J byl napsán v Jeruzalémě a představoval pohled spojeného království nebo království judského pravděpodobně v době krále Šalomouna (asi 970 až 930 př. n. l.) nebo brzy poté. Podobně se zdá, že text E byl napsán na severu, představoval pohled izraelského království a byl sestaven během období nezávislosti tohoto království (asi 930–720 př. n. l.). Kniha Deuteronomium se svým odlišným sdělením a stylem byla pravděpodobně nezávislým

dokumentem „D“. Zároveň byla mezi oddíly Pentateuchu, které se nedaly připsat J, E, ani D, řada oddílů, které pojednávaly o obřadních záležitostech. Postupem času se tyto oddíly začaly považovat za součást rozsáhlého spisu nazývaného „P“ (podle německého Priesterkodex – pozn. překl.), nebo Kněžský pramen. Ten se zabýval především čistotou, kultem a obětními zákony. Jinými slovy vědci postupně došli k závěru, že prvních pět knih Bible, tak jak je dnes známe, jsou výsledkem složitého redakčního procesu, ve kterém písaři-kompilátoři nebo „redaktoři“ dovedně poskládali a spojili čtyři hlavní prameny – J, E, P a D. Literární stopy těchto redaktorů (které někteří vědci nazývají oddíly „R“) sestávaly ze spojovacích vět a redaktorských exkurzů. Poslední z těchto redakcí byla provedena v poexilovém období.

V několika posledních desetiletích se vědci v názoru na dataci a autorství těchto pramenů značně rozcházel. Zatímco někteří vědci tvrdí, že k sepsání a úpravám textů došlo během existence spojeného království a království judského a izraelského (asi 1000–586 př. n. l.), jiní trvají na tom, že to jsou pozdější díla, sebraná a sepsaná kněžími a písaři během babylónského zajetí a obnovy Jeruzaléma (v 6. a 5. stol.), nebo dokonce až v helénistickém období (ve 4. až 2. stol. př. n. l.). Přesto se všichni shodují v tom, že Pentateuch není celistvým, bezešvým dílem, nýbrž mozaikou sestavenou z různých pramenů, z nichž každý vznikl za jiných dějinných okolností a vyjadřuje odlišná náboženská a politická hlediska.

Dvě verze izraelských dějin

První čtyři knihy Bible – Genesis, Exodus, Leviticus a Numeri – tak patrně vznikly dovedným spojením pramenů J, E a P. Pátá kniha, Deuteronomium, je však naprosto jiný případ. Má odlišnou terminologii, kterou s žádným jiným pramenem nesdílí. Nekompromisně odsuzuje uctívání jiných bohů, představuje nový pohled na Boha jako zcela transcendentního a kategoricky zakazuje přinášet Bohu Izraele oběť na jiném místě než v jeruzalémském Chrámu.

Vědci již dávno konstatovali, že tato kniha pravděpodobně souvisí s jinak záhadnou „Knihou zákona“, kterou objevil velekněz Chizkijáš při opravách Chrámu za krále Jóšijáše v roce 622 př. n. l. Podle toho, co se vypráví v 2. Královské 22,8 – 23,24, tento dokument podnítil nebývale přísnou náboženskou reformu.

Knihou Deuteronomium ovlivnila celkové vyznění židovské Bible mnohem více než jen svými přísnými zákoníky. Navazující historické vyprávění knih, které po Pentateuchu následují – Jozue, Soudců, 1. a 2. Samuelovy, 1. a 2. Královské – je lingvisticky a teologicky s Deuteronomiem tak blízce

spřízněné, že je vědci od poloviny 40. let 20. století začali nazývat „deuteronomistickými dějinami“. Je to druhé významné literární dílo o historii Izraele, které v Bibli máme. Pokračuje v příběhu osudů Izraele od dobytí země zaslíbené po babylónské zajetí a vyjadřuje ideologii nového náboženského hnutí, které mezi izraelským lidem vzniklo v poměrně pozdní době. Toto dílo rovněž prošlo četnými úpravami. Někteří vědci tvrdí, že vzniklo během zajetí a že bylo výsledkem snahy uchovat historii, kulturu a identitu přemoženého národa poté, co byl Jeruzalém zcela zničen. Jiní vědci se domnívají, že ve své podstatě deuteronomistické dějiny vznikly za krále Jóšijáše, aby sloužily jeho náboženské ideologii a územním ambicím, a že byly dokončeny a upraveny o několik desítek let později v zajetí.

1. a 2. kniha Paralipomenon – třetí velké historické dílo v Bibli, které popisuje Izrael před vyhnanstvím – byly sepsány teprve v 5. nebo 4. století př. n. l., několik staletí po událostech, které popisují. Jejich historický úhel pohledu je výrazně nakloněn ve prospěch historických a politických nároků davidovské dynastie a Jeruzaléma. Téměř úplně ignorují sever. 1. a 2. Paralipomen mnoha způsoby jedinečně zachycují ideologii a potřeby druhého jeruzalémského Chrámu. Většinou přetvářejí historické vyprávění, které již v písemné podobě existovalo. Z těchto důvodů se budeme 1. a 2. knihou Paralipomen v této knize zabývat minimálně. Zaměříme se hlavně na dříve zmiňovaný Pentateuch a deuteronomistické dějiny.

Jak uvidíme v následujících kapitolách, poskytla archeologie dostatek důkazů, které svědčí ve prospěch nového názoru, že historické jádro Pentateuchu a deuteronomistických dějin z velké části vzniklo v 7. století př. n. l. Zaměříme proto svou pozornost na Judsko konce 8. století a století 7. př. n. l., kdy se tento literární proces započal. Budeme se snažit dokázat, že velká část Pentateuchu je dílem pozdního královského období, že to je dílo, které obhajuje ideologii a potřeby judského království a jako takové je blízce spjata s deuteronomistickými dějinami. Budeme stejného názoru jako vědci, kteří tvrdí, že deuteronomistické dějiny vznikly převážně za krále Jóšijáše a že jejich cílem bylo poskytnout ideologické pozadí pro konkrétní politické ambice a náboženské reformy.

Dějiny či fikce?

Archeologie hrála v debatách o vzniku a historické spolehlivosti Bible vždy zásadní roli. Nejprve vyvrátila názor některých radikálnějších kritiků, kteří tvrdili, že Bible je značně nedávným dílem, a proto je z velké části historicky nespolehlivá. S rozvojem moderního výzkumu v biblických zemích, který se

započal na konci 19. století, došlo k řadě senzačních objevů. Desetiletí systematických archeologických výzkumů a odborných výkladů přesvědčily mnohé, že hlavní linie biblického příběhu starověkého Izraele byly v zásadě důvěryhodné. Ačkoli písemná podoba biblického textu vznikla dlouhou dobu po popisovaných událostech, pravděpodobně vycházela ze značného množství pečlivě uchovávaných vzpomínek. Tento závěr se opírá o nové archeologické a historické poznatky.

Lokalizace míst

Poutníci a cestovatelé ze Západu procházeli biblickou zemí od byzantského období. Ovšem teprve s rozvojem moderních historických a zeměpisných věd na konci 18. a začátku 19. století se vědci, dobře znalí Bible i jiných starověkých pramenů, přestali opírat o církevní tradice různých svatých míst, a začali rekonstruovat krajinu starověkého Izraele na základě topografie, biblických odkazů a archeologických nálezů. Průkopníkem v tomto oboru byl americký kongregacionalistický duchovní Edward Robinson, který v letech 1838 a 1852 podnikl dvě dlouhé výzkumné cesty osmanskou Palestinou. Na těchto cestách se snažil nalézt místa, o kterých se zmiňovala Bible, a tak vyvrátit teorie těch, kteří Bibli kritizovali pro její historickou nespolehlivost.

Zatímco některá hlavní dějiště biblických dějin jako Jeruzalém, Hebron, Jaffa, Bét Šeán a Gáza nebyla nikdy zapomenuta, stovky dalších míst zmiňovaných v Bibli byly neznámé. Robinson zjistil, že když se použije zeměpisná informace z Bible a pozorně se prozkoumají moderní arabská místní jména v zemi, je možné ztotožnit značné množství starověkých dolů a zřícenin s biblickými místy, která již upadla v zapomnění.

Robinsonovi a jeho pokračovatelům se podařilo určit rozsáhlé pozůstatky na místech jako el-Jib, Beitin a Seilun (všechny severně od Jeruzaléma) jako pravděpodobná místa biblického Gibeonu, Bét Elu a Šíla. Tento postup byl obzvláště účinný v oblastech, které byly po staletí neustále obydleny a kde se jména míst zachovala. Avšak následující generace vědců si uvědomila, že na jiných místech, kde moderní jména žádnou souvislost se jmény biblických míst v okolí neměla, se k určení totožnosti mohla uplatnit jiná kritéria, jako například velikost a typ časově zařaditelné keramiky. Tímto způsobem se do mapy země z biblické doby postupně zakreslily také Megido, Chasór, Lakiš a mnoho dalších biblických míst. Na konci 19. století pojali britští královští inženýři Palestinského výzkumného fondu tento úkol velmi systematicky a sestavili podrobné topografické mapy celé země, od pramenů řeky Jordán na severu po Beer Šebu v poušti Negev na jihu.

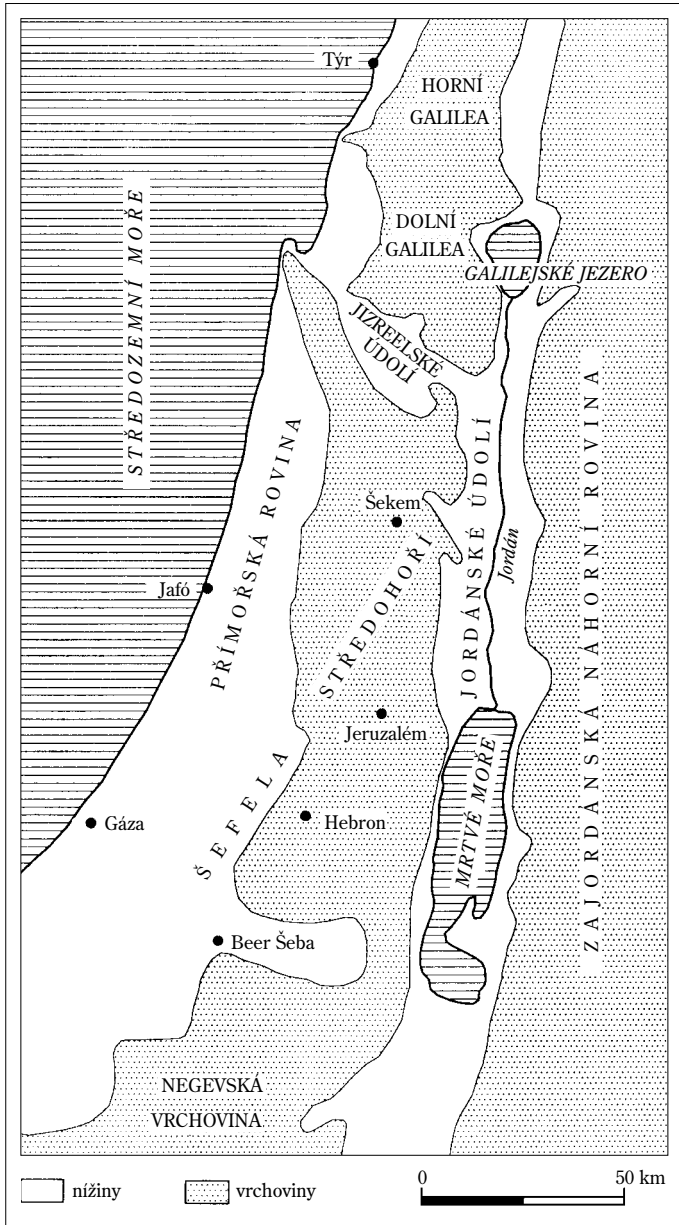
Ovšem ještě důležitější než konkrétní určení míst byla rostoucí obeznanost s hlavními zeměpisnými oblastmi země Bible (obr. 1). Byly to široké a úrodné pobřežní nížiny Středozemního moře, podhůří Šefely stoupající k centrálnímu pohoří na jihu, vyprahlá poušť Negev, oblast Mrtvého moře, Jordánské údolí, severní pohoří a široká údolí na severu. Biblický Izrael byl oblastí výjimečných klimatických a přírodních rozdílů. Sloužil také jako přirozený pozemní most mezi dvěma velkými civilizacemi, Egyptem a Mezopotámií. Ukázalo se, že se jeho charakteristická krajina a přírodní podmínky téměř ve všech popisech biblického vyprávění odrážejí značně přesně.

Památky a archivy Egypta a Mezopotámie

Ve středověku a renesanci se lidé opakovaně pokoušeli sestavit směřodatnou časovou posloupnost událostí popisovaných v Bibli. Většina z těchto pokusů se uctivě řídila Biblií. K ověření vnitřní chronologie Bible bylo zapotřebí vnějších pramenů, a ty se posléze našly mezi archeologickými nálezy dvou nejdůležitějších a nejvzdělanějších civilizací starověkého světa.

Velkolepé stavby Egypta a jeho velké bohatství hieroglyfických nápisů začali evropští badatelé intenzivně zkoumat na konci 18. století. Jak velkou historickou hodnotu mají egyptské památky pro dataci a možné ověření historických událostí v Bibli začalo být však patrné až poté, co francouzský badatel Jean-François Champollion ve 20. letech 19. století na základě trojazyčné Rosettské desky rozluštil egyptské hieroglyfy. Ačkoli totožnost jednotlivých faraonů zmiňovaných v Josefově příběhu a v příběhu o exodu zůstala nejistá, vyjasnily se jiné přímé souvislosti. Vítězná stéla vztyčená faraonem Merneptahem v roce 1270 př. n. l. připomínala velké vítězství nad národem zvaným Izrael. Faraon Šišak (o němž se v 1. Královské 14,25 píše, že v pátém roce vlády Šalomounova syna vytáhl proti Jeruzalému, aby si vyžádal hold) z poněkud mladšího období byl ztotožněn s Šešonkem I. z dvacáté první dynastie, který vládl od roku 945 do roku 924 př. n. l. Na zdi chrámu Amun v Karnaku v horním Egyptě po sobě zanechal popis svého tažení.

Důležité informace pro stanovení chronologie a historické lokalizace se dále čerpaly ze starověkého území Mezopotámie, z širokých nížin mezi řekami Tigris a Eufrat. Od počátku 40. let 19. století začali zástupci odborné obce z Anglie, Francie a posléze také ze Spojených států a Německa odkrývat města, rozlehlé paláce a klínopisem psané archivy asyrské a babylónské říše. Poprvé od biblických časů se odhalily hlavní stavby a města těchto mocných východních říší. Prokázalo se, že místa jako Ninive a Babylón, dříve známá především z Bible, byla hlavními městy mocných a agresivních

Obr. 1: Zeměpisná pásma země Izrael.

říší. Jejich umělci a písaři důkladně dokumentovali válečná tažení a politické události své doby. Tak se v mezopotamských klínopisem psaných archivech našly zmínky o řadě důležitých biblických králů – mimo jiné o izraelských králech Omrim, Achabovi a Jehúovi a judských králech Chizkijášovi a Menašem. Tyto zmínky z jiných pramenů umožnily badatelům vidět biblickou historii v širších souvislostech a zařadit období vlád biblických panovníků do úplnějšího datovacího systému starověkého Předního východu. Bílá místa se pozvolna zaplňovala a postupně se sestavovaly leto-počty vlád izraelských a judských králů, asyrských a babylónských vládců i egyptských faraonů. Poprvé tak byla k dispozici vcelku přesná období vlád jednotlivých králů.

Navíc mnohem starší mezopotamské a egyptské archivy ze střední a mladší doby bronzové (asi 2000–1150 př. n. l.) ze starověkých nalezišť Mari, Tel el-Amarny a Nuzi, nám významně přiblížily svět starověkého Předního východu a také kulturní prostředí, ve kterém Bible vznikla.

Našly se také rozptýlené nápisy v oblastech, které s izraelským územím sousedily bezprostředněji a které obsahovaly ještě přesnější souvislosti. Triumfální nápis moábského krále Měšy objevený v 19. století v Zajordání připomíná Měšovo vítězství nad izraelským vojskem a poskytl vnější svědectví o válce mezi Izraelem a Moábem, o kterém se píše v 2. Královské 3,4–27. Nápis, který byl pro dokázání historické věrohodnosti nejdůležitější, byl objeven v roce 1993 na nalezišti Tel Dan na severu Izraele. Zachycuje vítězství aramejského krále Chazaela nad izraelským králem a králem „z domu Davidova“ v 9. století př. n. l. Jeho význam spočívá v tom, že podobně jako moábský nápis zakotvuje historii starověkého Izraele ještě někde jinde než jen v Bibli.

Archeologický výzkum biblických nalezišť

Zcela nejdůležitějším pramenem poznatků o historickém kontextu Bible jsou moderní archeologické výzkumy, které v Izraeli, Jordánsku a na sousedních územích probíhají po více než sto let. Biblickou archeologii ovlivnil vývoj, ke kterému došlo v archeologii obecně. Archeologové využili skutečností, že lze určit časovou posloupnost architektonických slohů, typů keramiky a jiných artefaktů. To vědcům umožnilo se značnou přesností časově zařadit zasypané vrstvy měst a hrobky. Toto odvětví archeologie, jehož průkopníkem byl na začátku 20. století americký vědec William F. Albright, se zaměřovalo především na výkopy velkých městských návrší (nazývaných v arabštině „*tells*“ a v hebrejštině „*tels*“). Bylo v nich patrné mnoho vrstev

měst, které se navzájem překrývaly. Lze na nich sledovat společenský a kulturní vývoj během tisíciletí.

Během mnoha desetiletí archeologického výzkumu vytvořili odborníci široký archeologický rámec, do kterého je třeba biblickou historii zasadit (tabulka 2). Archeologové nejdříve snesli první doklady o zemědělství a kmelech usazených v oblasti na úplném počátku doby kamenné, poté nastínili vzestup městské civilizace v době bronzové (3500–1150 př. n. l.) a její přeměnu na územní státy v následujícím období doby železné (1150–586 př. n. l.), kdy se pravděpodobně odehrála většina historických událostí popisovaných v Bibli.

Do konce 20. století archeologie dokázala, že na to, aby se dala Bible označit za pouhou pozdní blouznivou kněžskou literaturu bez jakéhokoli historického podkladu se nálezy v Izraeli a na celém Předním východě se světem popisovaným v Bibli příliš shodují. Zároveň však mezi archeologickými nálezy a biblickým vyprávěním existovalo příliš mnoho rozporů. Nebylo možné tedy tvrdit, že Bible nabízí přesný popis toho, co se skutečně stalo.

Vývoj v archeologii: od dokazování pravdivosti Bible k antropologii starověkého Izraele

Dokud bibličtí textoví kritici na straně jedné a bibličtí archeologové na straně druhé zastávali v otázce historické spolehlivosti Bible v podstatě protichůdné názory, neměli si čím navzájem přispět. Textoví kritici nadále viděli Bibli jako předmět analýzy, který bylo možné rozebrat na stále menší a menší prameny a podprameny, podle toho jaké náboženské či politické představy vyjadřovaly. Archeologové se zase při svých výzkumech stále řídili biblickým historickým vyprávěním. Místo aby archeologických nálezů využili jako nezávislého pramene k rekonstrukci historie v dané oblasti se při výkladu svých nálezů stále opírali o biblická vyprávění, především o příběh vzniku Izraele. Pochopitelně se s tím, jak archeologický výzkum a bádání postupovaly, objevovaly nové pohledy na vznik a vývoj Izraele. Byly vysloveny pochybnosti o historické existenci praotců a o době a rozsahu exodu. Rozvíjely se také nové teorie, které naznačovaly, že izraelské dobytí Kenaanu se možná neodehrálo jako jednotné vojenské tažení, jak to tvrdí kniha Jozue. Pokud však šlo o biblické události, k nimž docházelo od počátku Davidovy doby, tedy zhruba od roku 1000 př. n. l., panovala v archeologii přinejmenším do 90. let 20. století shoda v tom, že Bibli lze číst jako v zásadě spolehlivý historický dokument.

ARCHEOLOGICKÁ OBDOBÍ*

Starší doba bronzová	3500–2200 př. n. l.
Přechodná doba bronzová	2200–2000 př. n. l.
Střední doba bronzová	2000–1550 př. n. l.
Mladší doba bronzová	1550–1150 př. n. l.
Doba železná I	1150–900 př. n. l.
Doba železná II	900–586 př. n. l.
Babylonské období	586–538 př. n. l.
Perské období	538–333 př. n. l.

* Datování odpovídá přístupu uplatňovanému v této knize. Letopočty starší doby bronzové až střední doby bronzové jsou přibližné a v jednotlivých kulturách se liší. Datace mladší doby bronzové až perského období se odvozuje od hlavních historických událostí.

JUDŠTÍ A IZRAELŠTÍ KRÁLOVÉ*

Judsko		Izrael
	Saul asi 1025–1005 př. n. l.	
	David asi 1005–970	
	Šalomoun asi 970–931	
Rechabeám	931–914	Jarobeám I 931–909
Abjám	914–911	Nádab 909–908
Ása	911–870	Baeša 908–885
Jóšafat	870–846**	Éla 885–884
Jóram	851–843**	Zimrí 884
Achazjáš	843–842	Tibni 884–880***
Atalja	842–836	Omri 884–873
Jóaš	836–798	Achab 873–852
Amasjáš	798–769	Achazjáš 852–851
Azarjáš	785–733**	Jóram 851–842
Jótam	729–743**	Jehú 842–814
Achaz	743–727**	Jóachaz 817–800**
Chizkijáš	727–698	Jóaš 800–784
Menaše	698–642	Jarobeám II 788–747**
Amón	641–640	Žekarjáš 747
Jóšijáš	639–609	Šalúm 747
Jóachaz	609	Menachem 747–737
Jójakím	608–598	Pekachjáš 737–735
Jójakín	597	Pekach 735–732
Sidkijáš	596–586	Hósea 732–724

* Podle *Anchor Bible Dictionary*, svazek I, str. 1010 a Galilova *The Chronology of the Kings of Israel and Judah*.

** Včetně období souvládí.

*** Vláda soupeřícího krále.

Tabulka 2: Hlavní archeologická období a posloupnost judských a izraelských králů.

Nicméně v 70. letech začaly směřování biblické archeologie ovlivňovat nové trendy, které postupně změnilly těžiště jejího zájmu a nakonec zcela převrátily tradiční vztah mezi artefaktem a biblickým textem. Vůbec poprvé se archeologové v biblických zemích nesnažili použít vykopané nálezy jako doklad toho, co říká Bible. Snažili se probádat lidskou existenci, která se skrývala *za* textem a za tím účelem začali používat metody společenských věd. Při výzkumu starověkých míst se důraz již nekladal pouze na biblické asociace místa. Nalezené artefakty, architektura a typ osídlení, stejně jako zvířecí kosti, semena, chemický rozbor vzorků půdy a antropologické modely odvozené z mnoha světových kultur, se staly klíčem k pochopení širších proměn hospodářství, politických dějin, náboženských zvyklostí, hustoty obyvatelstva a složení starověké izraelské společnosti. Stále více vědců se vedle toho, že převzali metody použité archeology a antropology v jiných oblastech, snažilo pochopit, jak způsob, jakým se Izraelci vyrovnávali s těžkými a různorodými přírodními podmínkami Izraele, ovlivnil vývoj jejich jedinečného společenského systému, náboženství a duchovního dědictví.

Nové pojetí biblické historie

Nedávný vývoj v archeologii nám tak konečně umožnil překlenout propast mezi studiem biblických textů a archeologickými nálezy. Nyní je zřejmé, že Bible je, vedle jednotlivých typů keramiky, architektonických stylů a hebrejských nápisů, dalším význačným artefaktem, který o společnosti, ve které vznikl, hodně vypovídá.

Dnes je totiž zřejmé, že jevy jako uchovávání záznamů, úřednická korespondence, královské kroniky a sestavování národního posvátného Písma (zvláště tak hlubokého a tak kultivovaného jako Bible) souvisí s určitým stadiem společenského vývoje. Archeologové a antropologové působící na celém světě pozorně zkoumali souvislosti, ve kterých se začínají objevovat ucelené literární žánry. Vyšlo najevo, že téměř v každém případě jsou znakem formování státu, ve kterém je moc soustředěna v národních institucích, jako jsou oficiální kult nebo panovník. Za další znaky tohoto stadia společenského vývoje se považuje to, že se staví velkolepé stavby, státy se zaměřují na určitá hospodářská odvětví a obce jsou navzájem propojené, a to od velkých měst a krajových center po středně velká města i malé vesnice.

Až donedávna se textoví kritici i archeologové domnívali, že starověký Izrael dosáhl stadia plného zformování státu v období spojeného království Davidova a Šalomounova. Řada odborníků zkoumajících Bibli se stále domnívá, že nejstarším pramenem Pentateuchu je pramen J, neboli Jahvista,

a že byl sepsán v Judsku za Davida a Šalomouna, v 10. století př. n. l. V této knize budeme tvrdit, že takový závěr je velmi nepravděpodobný. Z výsledků archeologického výzkumu je zřejmé, že v Judeji, a v Jeruzalémě především, neexistuje vůbec žádná známka většího rozšíření gramotnosti, ani žádný jiný znak plné státnosti až do doby o víc než dvě a půl století později, tedy až ke konci 8. století př. n. l. Žádný archeolog samozřejmě nemůže popřít, že Bible obsahuje legendy, postavy a zlomky příběhů, které jdou daleko do minulosti. Archeologie je však schopna dokázat, že Tóra a deuteronomistické dějiny nesou nepochybné znaky toho, že byly poprvé sepsány v 7. století př. n. l. Hlavním tématem této knihy je, proč tomu tak je a co to znamená pro náš pohled na velké biblické vyprávění.

V této knize uvidíme, že pozadím velké části biblického vyprávění jsou naděje, obavy a ambice judského království, které dosáhlo největšího rozkvětu za vlády krále Jóšijáše na konci 7. století př. n. l. Naším cílem je dokázat, že historické jádro Bible vzniklo za jasných politických, společenských a náboženských podmínek a bylo výsledkem představ výjimečných žen a mužů. Velká část toho, co se obvykle pokládá za autentickou historii – příběhy praotců, exodus, dobytí Kenaanu, a dokonce i vyprávění o slavném spojeném království Davidově a Šalomounově – je spíše výrazem představ silného náboženského reformního hnutí, které se v judském království rozvinulo v mladší době železné. Ačkoli tyto příběhy možná měly nějaký historický základ, v první řadě odrážejí ideologii a pohled na svět autorů. Ukážeme, že se biblické vyprávění jedinečně hodilo k podpoře náboženské reformy a územních ambicí Judska během význačných závěrečných desetiletí 7. století př. n. l.

Pokud však tvrdíme, že se nejslavnější biblické příběhy nestaly tak, jak je Bible popisuje, neznamená to, že bychom tím chtěli říct, že starověký Izrael žádnou historii neměl. V následujících kapitolách budeme historii starověkého Izraele rekonstruovat na základě archeologického výzkumu, což je jediný zdroj informací o biblickém období, který neupravilo, nezredigovalo a nezcenzurovalo mnoho generací biblických písařů. Archeologické nálezy a mimobiblické záznamy nám umožňují si uvědomit, že biblická vyprávění nejsou nezpochybnitelným historickým rámcem, do kterého každý jednotlivý nálezy nebo závěr musí zapadat, nýbrž že jsou součástí celkového obrazu. Náš příběh se od známého biblického vyprávění bude výrazně lišit. Není to příběh jednoho, nýbrž *dvou* vyvolených království, která dohromady tvoří historické kořeny izraelského lidu.

Jedno království, království izraelské, se zrodilo v úrodných údolích a plovlných kopcích severního Izraele a stalo se jedním z nejbohatších, nejkosmopolitnějších a nejmocnějších v oblasti. V dnešní době je, až na zápornou

roli, která mu je přisouzena v 1. a 2. knize Královské, téměř úplně zapomenuto. Druhé království, království judské, vzniklo na skalnaté, nehostinné vrchovině na jihu. Přežilo díky tomu, že se drželo v ústraní a zachovávalo naprostou oddanost Chrámu a královské dynastii. Tato dvě království představují dvě podoby izraelské zkušenosti v období starověku, dvě zcela rozdílné společnosti s rozdílnými postoji a rozdílnou národní identitou. Budeme krok za krokem sledovat fáze, kterými se historie, paměť a naděje obou království působivě spojily do jednoho svatého Písma, které víc než kterékoli jiné dílo, utvářelo, a stále utváří, podobu západní společnosti.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Abdichiba 144, 214, 215
 Ábel 19
 Abímelek 46
 Abraham 13, 19, 37, 40, 43n, 46, 49, 51, 52,
 56, 95, 278, 282
 Abram 37n
 Adad-nirari III., asyrský král 187
 Adbeel 49
 Adonisedek 74
 Aharoni, Jochanan 102, 224, 255, 290, 291
 Ahmós, faraon 61
 Achab 28, 130, 156, 185, 298, 299
 Achaz 210, 224
 Achazjáš 210
 Achijáš Šilóský 151
 Akhenat, faraon 77
 Albright, William F. 28, 43, 44, 79, 83, 281n,
 288, 291
 Alexandr Veliký 278
 Alt, Albrecht 90, 98n, 176, 278, 288–290,
 292, 303
 Amenhotep III., faraon 77
 Ammurapi, ugaritský král 86
 Amón 48
 Ámos 72, 194
 Áron 44, 56
 Artaxerxes, perský král 266
 Ása 209
 Aššurbanipal, asyrský král 49
- Baana 130
 Bárak 97
 Bar-Hadad III. 185, 187
 Ben-Hadad, damašský král 158
 Benjamín 41
 Bietak, Manfred 60
 Biran, Abraham 168
 Broshi, Magen 218
- Clines, David 275
 Cogan, Mordecai 11
 Cohen, Rudolph 302
 Cross, Frank Moore 268
 Crowfoot, John 167
- Dalila 97
 Dalleyová, Stephanie 193
 Dan 41
 Darius, perský král 266
 Daviauová, Michèle 174, 175
 David 11, 13, 14, 20, 31n, 72, 116, 117–120,
 124, 125, 131, 133, 139, 147, 248, 268,
 296n
 Davies, Philip 120
 Debóra 97
 Dever, William 294
 Dothanová, Trude 240
- Efraim 42
 Egerie 286
 Eglón 96
 Ehúd 96
 Elijáš 157–159, 180, 221
 Eliša 157, 221
 Esarhaddon, asyrský král 237
 Etbaal, fénický král 156
 Ezau 40, 48
 Ezdráš 266, 267, 273, 278
- Finkelstein, Israel 12
 Fisher, Clarence S. 167
 Franklinová, Norma 173
 Friedman, Richard Eliot 22, 275
- Galil, Gershon 11
 Gedaljáš 264, 271, 272
 Gedeon 97
 Glueck, Nelson 174, 282
 Goliáš 118
 Gordon, Cyrus H. 44, 283
 Gottwald, Norman K. 100, 101, 294
- Hagar 40, 49
 Halpern, Baruch 12, 115, 217, 222, 224,
 243n, 258
 Hekateus z Abdery 278
 Herodes Veliký 121, 166, 279
 Hérodotos 250, 307
 Hoffman, Jair 275
 Hósea 181, 198, 201

- Champollion, Jean-François 26
 Chattušiliš III., chetitský král 85
 Chazael, damašský král 28, 121, 158, 164,
 168, 183, 185, 298
 Chilkijáš, velekněz 247
 Chizkijáš 28, 224, 241, 249, 252, 269
 Chulda 269

 Izák 19, 37, 43, 44, 51, 52, 56, 95
 Izmael 40, 49
 Izrael viz Jákob 41

 Jadin, Jigael 81, 129–131, 167n, 172, 185,
 290, 291
 Jáel 97
 Jákob, viz též Izrael 19n, 37, 40–42, 43, 44,
 47n, 52, 56, 95
 Jarošeám I. 140, 151, 157, 183, 201, 248
 Jarošeám II. 189, 191, 194
 Jehú 28, 159, 179
 Jeremjáš 21, 70, 218, 271
 Jésua 265
 Jezábel 156
 Jóaš 180, 210
 Jójakín 264, 267, 270
 Jónatan 119
 Jóram 183, 185, 201
 Josef 41n, 44, 46, 55
 Jóšafat 159
 Jóšijáš 13n, 32, 72, 91–93, 116, 135, 154,
 245–249, 250, 255–257, 268n, 278, 279, 301n
 Jozue 44, 74n, 79, 94, 248
 Justinián, císař 286

 Kain 19
 Kambyses, perský král 273
 Ku-Sebek, generál 144
 Kýros Veliký, perský král 265, 266, 273

 Lában 40n, 47n
 Layard, Henry Austen 164, 233
 Lea 37, 41
 Lemaire, André 122
 Lemche, Niels Peter 120
 Lévi 41, 44
 Lipschits, Oded 272
 Lot 38
 Luke, John 292

 Macalister, R. A. S. 129
 Manases 42
 Manéthón, historik 60, 61
 Marquet-Krauseová, Judith 82
 Mazar, Amihaj 104
 Mazar, Benjamin 45, 126, 284n, 303
 McCarter, Kyle 285
 Menachém 181, 196
 Menaše 28, 252, 256, 269, 300
 Mendenhall, George 100n, 292n
 Merneptah, faraon 26
 Měša, moábský král 28, 159, 183
 Mešumelet, manželka krále Menašeho 240
 Míkal 119
 Moáb 48
 Mojžiš 13, 20, 21, 44, 55, 56–58, 72, 74, 95,
 248, 249
 Muvatalliš, chetitský král 85

 Naaman, Nadav 12, 239, 258, 304
 Nabonid, babylónský král 277
 Nábót 158
 Nebajót 49
 Nebúkadnesar, babylónský král 259–261
 Neftalí 41
 Nehemjáš 267, 273, 278
 Néko II., faraon 69, 257
 Nelson, Richard. D. 93
 Noth, Martin 51, 90

 Omrí, generál 156
 Omrí, král 28, 157, 299
 Oren, Eliezer 65
 Otniel 96
 Ozeáš 72, 194, 249

 Pekach 196
 Pekachem 181
 Pšammték I. 69, 72, 250, 251, 257, 304
 Púl viz Tiglat-pileser III.

 Ráchel 37, 41
 Rainey, Anson 304
 Ramesse II., faraon 62, 63, 64, 66, 69, 71,
 78, 83, 85, 250, 290
 Ramesse III., faraon 78, 87n, 100, 296
 Ramesse VI., faraon 78
 Rebeka 37, 40

- Redford, Donald 69, 72
 Rechabeám 45, 139, 140, 141, 147, 216
 Resin, damašský král 196
 Robinson, Edward 25
 Rúben 41

 Salmanassar III., asyrský král 148, 164
 Salmanassar V., asyrský král 181, 198, 226
 Samson 97
 Samuel 21, 118
 Sancheríb, asyrský král 225, 226, 232, 236, 238
 Sára 19, 37, 40
 Sárj 37
 Sargon II., asyrský král 193, 198, 200, 208, 224
 Sasson, Jack 12
 Saul 117, 118, 140
 Sethi I., faraon 65, 78
 Schliemann, Heinrich 85
 Sidkijáš 260
 Síchon 68
 Silberman, Neil Asher 12
 Sísera 97
 Smith, Morton 222
 Sofonjáš 258
 Speiser, Ephraim 44, 283, 44
 Stager, Lawrence 217

 Šalomoun 11, 14, 20, 21, 22, 31n, 117, 120, 124, 126, 131, 139, 147, 172, 247, 296n
 Šalúm 184
 Šenasar 274
 Šésbasar 265, 274
 Šešonk I., faraon 26
 Šiloh, Jigal 125
 Šimeón 41
 Šíšak, faraon 149, 209, 298

 Téma, Izmaelův syn 49
 Thompson, Thomas 45, 46, 120
 Tiglat-pileser III., asyrský král 196, 198, 210, 218

 Ussishkin, David 12, 125, 130, 171, 234, 298

 Van Seters, John 45
 Vaux, Roland de 43, 44, 283

 Wapnishová, Paula 239
 Weinfeld, Moše 250
 Wellhausen, Julius 45
 Williamson, Hugh 176
 Woodhead, John 171, 298

 Zekarjáš 180
 Zertal, Adam 104, 200
 Zerubábel 265, 274

VĚCNÝ A MÍSTNÍ REJSTRÍK

- Afek 89
 Aj 74, 75, 82, 92
 Alašija viz též Kypř 85
 Amón 266
 Amónovci 16, 40, 48
 Apiru 99, 291, 215
 Arabah 58
 Arábie 46
 Arabové 267
 Arad 83, 261, 291, 302
 Aram-Damašek 47, 162
 Aramejci 16, 20, 47, 120
 archeologie 24
 Asýrie, Asýřané 21, 50, 181, 184, 187, 189,
 193, 195, 196, 198, 235n, 243, 250n, 257
 asyrská říše 26, 161, 225
 asyrští králové 182
 Ašdód 88, 296
 Aškalon 296
 Atarót 174
- Babylón 26, 266
 Babylónané 21, 257n, 262, 267, 301
 babylónská říše 26
 babylónské zajetí 24
 beduíni 108, 288
 Beer Šeba 25, 40, 44, 46, 51, 68, 283, 291
 Beeršebbské údolí 144
 Beitín 25
 Bét El 25, 37, 41, 44, 52, 54, 75, 79, 83, 90,
 110, 152, 247, 273, 283, 307
 Bét Mirsim 79
 Bét Šeán 25, 96
 Betlém 41, 273
 Betsaida 186
 Bét Súr 276, 307
 Bozra 49
 brány, Šalomounovy 131
- Damašek 176
 Dan, město 168
 davidovská dynastie 118nn
 deuteronomistické dějiny 24, 32, 115, 253
 Dibon 162
 Dor 96
- Eben-ezer 126
 ed-Duvér 81
 Eden 19
 Edóm 48, 63
 Edómci 16, 40, 276
 Egejci 88
 Egypt, Egyptané 20, 41, 42, 44, 50, 55–73,
 83, 86, 89, 189, 243, 250n, 257, 267, 282, 301
 Ein el-Quiderat 50, 67
 Ein Hagit 132
 Ein-Qadis 67
 Ekrón 88, 159, 240, 296
 Elephantine 304
 el-Jib 25
 el-Vakkás 81
 Emorejci 282
 Esjón Geber 68, 71, 134
 et-Tel 186
 Eufrat 16, 151, 251
 exodus z Egypta 22, 55–72
 Exodus, příběh 69
- Fénicie 72, 176, 307
 Féniciané 16, 176
- Galilej 47, 258, 301
 Galilejské moře 158, 164
 Gáza 25, 65, 77, 239
 Gerar 46, 47, 283
 Gezer 96, 128, 129, 297
 Gibeon 25, 74, 273
 Gichon, pramen 125, 229
 Gomora 38, 48
 Gošen 42, 64, 70, 280
- Haseva 302
 Hebreové 56
 Hebron 25, 37, 40, 44, 51, 110, 215, 276,
 280, 283,
 Hermon 76
 hod beránka 246
 Hyksósové 60–63
- Cháran 37, 40n, 50, 276, 282
 Chasór 25, 74, 76, 81, 83, 86, 92, 128, 129, 297
 Chatti 83

- Chattušaš 85
 Chešbón 68, 83
 chetitská říše 85
 Chirbet et-Tel 82
 Chrám, jeruzalémský 13, 19, 20, 43, 124,
 139, 141, 265
 Chrátová hora 166
 Churrité 283
- Idumea 276
 Izbet Sartah 106
 Izrael 13, 15, 48, 55, 139, 141, 181
 Izrael, vznik 29
 Izraelci 57, 95
 Izraelci, kmeny 96
 Izraelci, původ 106
 izraelské království 20, 156–178, 179–181
 viz též severní království a Omrijovci
- Jabok 41
 Jaffa 25, 77
 Jachas 174
 Jebel Musa 286
 Jehud 263, 274, 278, 280, 307
 Jericho 74, 75, 82n, 92
 Jeruzalém 14, 20, 25, 51, 54, 110, 116, 119,
 124n, 133, 140, 143, 147, 207, 211, 215,
 218, 271
 Jizreel 147, 165, 171, 298
 Jizreelské údolí 101, 144
 Jordán 25, 38, 47, 75
 Jordánské údolí 101, 252
 Jordánsko 113
 Judejci 211, 235, 263
 Judská poušť 215
 Judské království 20
 Judsko 13, 49, 51–54, 72, 139, 141, 146,
 207, 218, 225, 236, 249, 279, 280, 300, 305
- Kádeš Barnea 50, 58, 71, 302
 Káhira 59
 Karkar 148
 Karnak 149
 Karkemíš 259
 Karmel 158
 Kelach 50
 Kanaan 11, 13, 14, 20, 37, 42, 44, 52, 57, 58,
 66, 74, 76, 79, 82n, 95n, 101, 268, 281, 288
- Keretejci 134
 Kirjat Jearím 118, 119
 Kíšon 158
 Kition 304
 Kittim 302, 304
 Klášter sv. Kateřiny 286
 Kniha zákona 249
 knihy židovské Bible 18
 Kréta 83
 Kypr viz též Alašija 83, 85n, 307
- Lakiš 25, 74, 83, 89, 213, 233, 261, 300
 Levanta 70, 132, 304
 Lód 307
- Macad Hašavjahu 303n
 Makabejci 278n
 Makeda 90
 Makpela, jeskyně 40, 42, 56, 276
 Mari 28, 283
 Medinet Habu 87
 Megido 11, 25, 78, 86, 96, 128n, 147, 148,
 198, 297, 303
 megidské stáje 190
 Mésova stéla 162
 Mezopotámie 19, 37, 43, 196, 259, 301
 Migdól 70
 Míspa 264, 271, 307
 mišna 279
 Mitanni 283
 Moáb 176
 Moábcí 16, 40, 48
 Mojžišova hora 286
 monoteismus 14, 114
 Mórija, hora 40
 Mrtvé moře 38, 48
 Mykény 85, 86
- Nebó, hora 58
 Negev, poušť 25, 37, 40, 282
 Nil 16, 59
 Nilská delta 56, 59, 63
 Ninive 26, 50, 233, 300
 Nó Amon 86
 Nový Kanaan 280
 Nuzi 28, 44, 283

- obnova Chrámu 21
 Omrijovci 156, 168, 177, 182, 201
 omrijovská říše 164
 paláce, Šalomounovy 130
 Palestina 307
 panizraelské království 14
 Peletejci 134
 Pelištea 72
 Pelištejci 16, 46, 47, 57, 141, 264, 285,
 Peršané 264, 307
 Pi-Ramesse, město 62n
 Pítom, město 56, 70
 Protoizraelci 114
 Ptolemaiovcí 278
 Raamses, město 56, 61
 Ramot 159
 redaktoři biblických textů 23
 Rudé moře 55
 Sajové 69
 Salmanassarův nápis 167
 Samaří 147, 266
 Samaří, hlavní město severního království
 197, 157, 165, 248
 Seilun 25
 Seleukovci 278
 Semité 62
 Sevéné 304
 severní Irák 44
 severní království 156–178, 179–181
 Sidónané 157
 Sinaj, hora 20, 66, 270, 286n
 Sinajský poloostrov 50, 51, 66
 Sión 19
 slavnost stánků 246
 Sodoma 38, 48
 Středozeří 46
 svatyně Předního východu 13
 Sýrie 170, 307
 Šálem 280
 Šaruchen 61
 Šeba 49
 Šefela, pohoří 75, 90, 92, 119, 213, 236, 240
 Šekem 37, 44, 52, 54, 110, 143, 283
 Šikalaja, mořský národ 87
 Šílo 25, 110, 111, 118, 153, 200
 Šosu 99, 215
 Taanach 177
 Tadmór 134
 Tajma, oáza 49
 talmud 279
 Tel Abíb 264
 Tel Arad 68
 Tel Balatah 143
 Tel Dan 28, 183, 121
 Tel Dor 132, 149
 Tel ed-Daba 60, 61
 Tel el-Amarna 28, 62, 65, 77, 99, 144, 293
 Tel el-Farah 143
 Tel en-Nasbe 273
 Tel Hadar 132
 Tel Haror viz též Gerar 46
 Tel Hešban 68
 Tel Jemmeh 46
 Tel Kinneret 132
 Tel Maskhuta 70
 Tel Masos 291
 Tel Quasile 126
 Tel Rehov 132, 149
 Tigrid 16
 Tírény 85
 Tirza 141, 157
 Ugarit 89
 Ur 37, 276, 282
 východní Delta 60
 Zajordání, 41, 189, 282

EDICE TEOLOGIE

Israel Finkelstein
Neil Asher Silberman
Objevování
Bible
Svatá Písma Izraele
ve světle moderní
archeologie

Z anglického originálu *The Bible Unearthed. Archeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, vydaného nakladatelstvím The Free Press, a division of Simon & Schuster, Inc., přeložila Marie Čapková

Typografie Zbyněk Kočvar

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2007 jako svou 764. publikaci

Vydání první. AA 20,5. Stran 336

Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský

Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava

Doporučená cena 348 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-869-3